

УДК 338.48:65.012.8:33(477)

*Т. Г. Васильців,**д. е. н., професор, завідувач відділу соціально-гуманітарного розвитку регіонів,**ДУ "Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України"*

ORCID ID: 0000-0002-2889-6924

*Р. А. Лукак,**д. е. н., доцент, професор кафедри економіки, Львівський торговельно-економічний університет*

ORCID ID: 0000-0002-1830-1800

*О. В. Рудковський,**д. е. н., професор, Варшавський університет сільського господарства, професор кафедри**державного управління Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

ORCID ID: 0000-0003-1551-7865

*С. О. Белікова,**аспірант, Національний інститут стратегічних досліджень*

ORCID ID: 0000-0002-8969-3790

DOI: 10.32702/2306-6806.2019.9.17

СТАН ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНОГО КОМПЛЕКСУ В КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

*T. Vasylytsiv,**Doctor of Economic Sciences, Professor, Head of the Department of Social and Economic Development of the Regions, State Enterprise "Dolishnyi Institute of Regional Research of NAS of Ukraine", Lviv, Ukraine**R. Lupak,**Doctor of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Economics, Lviv University of Trade and Economics, Lviv, Ukraine**O. Rudkovsky,**Doctor of Economic Sciences, Professor, Warsaw University of Life Science's, Warsaw, Poland, Professor of the Department of Public Administration, Taras Shevchenko National University of Kyiv**S. Byelikova,**postgraduate student, National Institute for Strategic Studies*

STATUS AND TENDENCIES OF DEVELOPMENT OF TOURIST COMPLEX IN THE CONTEXT OF ENSURING ECONOMIC SECURITY OF UKRAINE

На сучасному етапі розвитку економіки України функціонування туристичного комплексу нестабільне. Наявні прояви покращення окремих важливих економічних та соціальних параметрів, але на тлі нереалізованості ключових складових потенціалу туристичного комплексу України в господарській системі країни, підвищенні рівня якості життя населення, належного внеску у зміцнення системи економічної безпеки держави. В підсумку оцінювання стану та тенденцій розвитку туристичного комплексу виявлено напрями та аспекти негативного впливу на забезпечення економічної безпеки України за компонентами її внутрішньої системи (економічною незалежністю, стабільністю і стійкістю, здатністю до саморозвитку і прогресу). Для подальшого якісного розвитку туристичного комплексу України і забезпечення його позитивного впливу на стан економічної безпеки України слід реалізувати державну політику, орієнтовану на усунення виявлених недоліків та негативних тенденцій.

At the present stage of development of the Ukrainian economy, the functioning of the tourist complex is unstable. Although Ukraine has the necessary and unique resources that form the prerequisites for the effective and large-scale development of both businesses and the tourism sector as a whole. There are manifestations of improvement of some important economic and social parameters, but against the background of the unfulfillment of key components of the potential of the tourist complex of Ukraine in the economic system of the country, improving the quality of life of the population, a proper contribution to strengthening the system of economic

security of the state. As a result of the assessment of the state and tendencies of the development of the tourist complex revealed the directions and aspects of the negative impact on ensuring the economic security of Ukraine by the components of its internal system. The component of "economic independence" is a small contribution to the realization of the task of human and labor potential development, lack of control over the restoration of natural resources, cultural heritage, low innovation of the tourism product. The component "stability and sustainability" is a decrease in the number of tourist business entities, a reduction in employment in the tourism industry, a decrease in the number of tourists served, an imbalance in the structure and forms of tourism, the realization of the potential of territories and tourist and recreational facilities. The component "capacity for self-development and progress" is a small amount of investment in the development of modern hotel and recreation complexes, the weakness of the development of tourism and recreation infrastructure, limited practices of cross-sectoral and cross-functional cooperation, the contribution of the industry to the development of related types of economic activity, structural components of economic security. In order to further develop the tourist complex of Ukraine and ensure its positive impact on the state of economic security of Ukraine, it is necessary to implement a state policy focused on eliminating the identified shortcomings and negative tendencies.

Ключові слова: туристичний комплекс, економічна безпека держави, туристична діяльність, туристичні послуги, туристичні підприємства.

Key words: tourist complex, economic security of the state, tourist activity, tourist services, tourist enterprises.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Як показує досвід економічно розвинених країн, які попри спеціалізацію на розвитку реального сектору економіки, зокрема промислового виробництва, мають й ресурсний потенціал розвитку туризму, інвестиції в цей вид економічної діяльності, а також продумана державна політика підтримки і стимулювання його розвитку, здатні забезпечити значні синергетичні ефекти у вигляді зростання зайнятості, розвитку дрібного туристичного бізнесу і стримування зовнішньої трудової міграції населення, ефективного використання менш економічно і промислово розвинених територій, покращення їх інвестиційної привабливості, зростання обсягів ВВП, розвитку суміжних з туризмом галузей (торгівля, транспорт і зв'язок, будівництво, сільське господарство, харчова промисловість, споживчі послуги, банківський сектор, страховий бізнес). Таким чином, становлення потужного туристичного комплексу здатне сформувати окремий сектор економіки, що забезпечує зростання і макроекономічну стабілізацію країни, що безпосередньо позначається на формуванні фінансово та макроекономічної стійкості держави — основ її економічної безпеки [1, с. 50—56].

Більше того, в Україні наявний достатній потенціал для того, аби це стратегічне завдання було вирішене і зреалізоване, адже країна володіє необхідними та унікальними ресурсами, які формують передумови для ефективного та масштабного розвитку і підприємств, і туристичної сфери загалом. Йдеться про вигідне географічне розташування, сприятливий клімат, різноманітний рельєф, унікальне поєднання природно-рекреаційних ресурсів та культурно-історичної спадщини, санаторно-курортна база, гостинність, відкритість країни (відносно сприятливий візовий режим для іноземних туристів). Ці та інші переваги формують сприятливі передумови для нарощування та ефективного використання економічного потенціалу туристичного комплексу, особливо в низці регіонів держави, де відповідне природно-кліматичне, ландшафтне, ресурсне, історико-культурне та інше середовище найбільш вигідне та придатне [2, с. 304—315].

Підтвердженням цих гіпотез є інформація про все більш зростаючі теми, і обсяги надходжень від послуг туризму в світі. Так, з 1995 р. по 2017 р. обсяги надходжень зросли з близько 400 млрд дол. США до понад 1,3 трлн дол. США на рік; туристична індустрія входить у ТОП-5 галузей,

що приносять найбільші доходи в світі та планується, що туристична сфера вже в найближче десятиліття вийде на перше місце в обсязі світового експорту; країнами, які в найбільших обсягах інвестують у розвиток цієї галузі, є Франція, Іспанія та США.

Натомість, на сьогодні потенціал України в туристичній індустрії далеко не реалізований і, будучи найбільшою країною західної Європи, частка нашої держави у туризмі складає тут менше 1,0 %; в Україні наразі, втрачено можливості з формування системи готелів в АР Крим та слабкими темпами здійснюється будівництво готельних комплексів на решти територіях на узбережжі Чорного моря, відсутні програмні документи з розвитку мережі об'єктів туризму в українських Карпатах, залишаються малими та мають тенденцію до зменшення обсяги іноземних туристичних потоків. Вказані характеристики явно не відповідають тенденції, що могли б свідчити про формування і подальше ефективне використання туристичного потенціалу України, підтверджуються й низкою даних, які подаються офіційною статистикою.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Висвітленню результатів сучасного стану розвитку та ефективності функціонування туристичного комплексу економіки України присвячені результати багаточисельних досліджень, проведених як вітчизняними, так і зарубіжними науковцями, а також внутрішніми та зовнішніми економічними та громадськими організаціями, рейтинговими агентствами тощо. Зокрема особливостям розвитку туристичного комплексу присвячені праці таких вітчизняних та зарубіжних вчених-економістів: З. Варналій, В. Волошин, А. Захаричева, Я. Качмарик, А. Козаченко, В. Королько, І. Олейник, Ю. Палехі, Г. Почепцова, О. Родіонова, А. Фірюліної, А. Дейяна, Б. Джі, П. Друкера, М. Мескона, Д. Огілві, Д. Траута О. Іяш, М. Флейчук, А. Шехлович та ін.

Водночас недостатньою, але все ж певною інформативною основою — характеристикою розвитку туристичного комплексу слугують й статистичні дані на центральному, регіональному, місцевому та мікроекономічному рівнях формування і оприлюднення інформації.

ФОРМУВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Мета статті полягає в оцінюванні стану та тенденції розвитку туристичного комплексу в контексті забезпечення економічної безпеки України.

Таблиця 1. Кількість суб'єктів туристичної діяльності в Україні у 2011, 2013–2017 рр., од.

Показники	Роки						Відносні відхилення, %	
	2011	2013	2014	2015	2016	2017	2017 / 2011	2017 / 2016
Загальна кількість, у т.ч.:	2165	2586	2198	1785	1838	1743	80,5	94,8
- туроператори	714	831	667	500	552	498	69,7	90,2
- турагенти	3278	4032	3069	2547	2803	2802	85,5	99,9
- суб'єкти екскурсійної діяльності	165	208	149	135	151	169	102,4	111,9

Джерело: складено за [3].

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Звернімо увагу на те, що в Україні зменшується кількість суб'єктів туристичної діяльності (табл. 1). За 2011–2017 рр. загальна кількість суб'єктів зменшилася на 422 од. (на 19,5 %) та лише за останній рік аналізованого періоду спад становив 5,2 %. Найбільш масштабне скорочення за 2011–2017 рр. відбулося в чисельності туроператорів — 216 підприємств або практично на третину (на 30,3 %), що особливо негативно, адже це великі оператори туристичного ринку, діяльність яких найбільш прозора (повністю представлена з юридичних осіб), дотична до обслуговування якнайширшого кола споживачів туристичних послуг, пов'язана з оперуванням великими обсягами фінансових ресурсів, співробітництвом з найбільшими світовими туристичними операторами та безпосередньо курортами.

Скоротилася за 2011–2017 рр. й чисельність турагентів — найбільш чисельної групи суб'єктів вітчизняного туристичного бізнесу: на 476 од. або на 14,5 %. Якщо у 2011 р. в Україні здійснювало діяльність 3278 турагентів, то на 2017 р. — лише 2802 од.

Слід відмітити позитивні зрушення хіба в частині кількості функціонуючих в країні суб'єктів екскурсійної діяльності. У 2011 р. таких було 165 од., але у 2017 р. вже здійснювало офіційну екскурсійну діяльність 169 суб'єктів. Що було на 4 од. або на 2,4 % більше. Позаяк очевидно, що кількість екскурсійних організацій в нашій країні залишається малою, що, на нашу думку, не відповідає дійсності і більшість таких суб'єктів здійснює діяльність без офіційної на це реєстрації.

З одного боку, ці тенденції можуть бути свідченням зростання конкуренції на внутрішньому туристичному ринку та оптимізацією, в зв'язку з цим, кількості суб'єктів господарювання. Але, на наш погляд, вони мають негативний наслідок на стан економічної безпеки як туристичного комплексу, так і економічної безпеки держави в цілому. Зазначене скоріше є свідченням поступової монополізації галузі; фінансової та ресурсної обмеженості її суб'єктів; відсутності стратегій диверсифікації діяльності та її перепрофілювання з банального перепродажу туристичних путівок на провідні курорти світу на реалізацію спільних (бажано — інвестиційних) проектів із об'єктами внутрішнього туризму, оздоровлення та рекреації.

Певним доказом зазначеного є інформація щодо чисельності суб'єктів туристичної діяльності за типами форми організації бізнесу (рис. 1).

Так, більше половини (58,2 % у 2017 р.) туристичних агентств в Україні представлені у формі фізичних осіб-підприємців, що, з одного боку, не заборонено чинним законодавством, але з економічної точки зору негативно. В будь-якому разі, фізичні особи є суб'єктами мікробізнесу і саме юридичні особи у всьому світі є інституційними носіями великого капіталу, партнерства і міжнародного співробітництва, суб'єкта, здатного здійснювати внесок у розвиток території, розбудову інфраструктури і т. ін. У будь-якому разі функціонування підприємств більш прозоре та контрольоване і з боку держави, і з боку суспільства, і з боку контрагентів та споживачів, "прив'язане" до місця розташування, а ніж функціонування фізичної особи — підприємця.

Втім, як можемо спостерігати, структурні співвідношення в цьому аспекті, які становилися на 2017 р., ха-

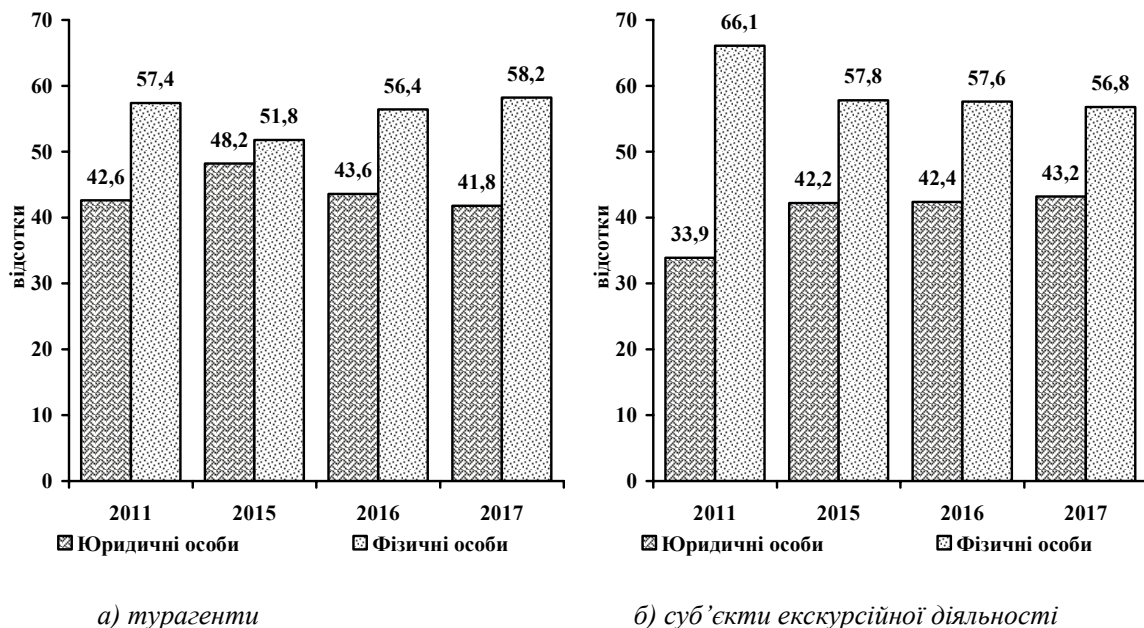

Рис. 1. Розподіл суб'єктів туристичної діяльності України за юридичними та фізичними особами у 2011, 2015–2017 рр., %

Джерело: складено за [3].

Таблиця 2. Середньооблікова кількість штатних працівників суб'єктів туристичної діяльності в Україні у 2011, 2013–2017 рр., осіб

Показники	Роки						Відносні (абсолютні) відхилення, % (±)	
	2011	2013	2014	2015	2016	2017	2017 / 2011	2017 / 2016
Чисельність працівників, осіб								
Загальна, у т.ч.:	12085	13531	11513	9588	10412	10291	85,2	98,8
- туроператори	5034	5872	5235	4131	4926	4638	92,1	94,2
- турагенти	6690	7276	6037	5237	5224	5366	80,2	102,7
- суб'єкти екскурсійної діяльності	361	383	241	220	262	287	79,5	109,5
Структура працівників, %								
- туроператори	41,7	43,4	45,5	43,1	47,3	45,1	3,4	-2,2
- турагенти	55,4	53,8	52,4	54,6	50,2	52,1	-3,2	2,0
- суб'єкти екскурсійної діяльності	3,0	2,8	2,1	2,3	2,5	2,8	-0,2	0,3
Чисельність працівників в розрахунку на 1 суб'єкт туристичного бізнесу, осіб								
Загалом, у т.ч.:	4,58	4,33	4,47	4,53	4,65	4,70	102,6	101,1
- туроператори	7,05	7,07	7,85	8,26	8,92	9,31	132,1	104,4
- турагенти	2,04	1,80	1,97	2,06	1,86	1,92	93,8	102,8
- суб'єкти екскурсійної діяльності	2,19	1,84	1,62	1,63	1,74	1,70	77,6	97,9

Джерело: складено за [3].

рактерні й для всього періоду 2011–2017 рр. та навіть посилюються: у 2017 р. до 2011 р. частка турагентів — фізичних осіб — підприємців збільшилася з 57,6 % до 58,2 % (на 0,6 в. п.), а юридичних осіб — скоротилася з 42,6 % до 41,8 %.

Звернімо увагу, що якщо структура суб'єктів туристичного бізнесу в сегменті екскурсійної діяльності практично аналогічна (станом на 2017 р. частка фізичних осіб — підприємців становила 56,8%, а підприємств — 43,2%), то тенденції протилежні: зростає частка юридичних осіб (за 2011–2017 рр. збільшилася на 9,3 в. п.) та скорочується — фізичних осіб — підприємців (з 66,1 % у 2011 до 56,8 % у 2017 р.). Як на нашу думку, це позитивно та сприяє посиленню стабільності і стійкості інституційних характеристик внутрішнього туристичного ринку України.

До негативного можна віднести й зменшення чисельності зайнятих на суб'єктах господарювання туристичного бізнесу України (табл. 2). Так, за 2011–2017 рр. загальна кількість штатних працівників галузі зменшилася на 1794 особи або на 14,8 %, що суттєво та, на наш погляд, негативно впливає на параметри макроекономічної та соціальної безпеки держави, а також — інтелектуально-кадрової безпеки вітчизняних туристичних підприємств.

Найбільшою була зайнятість у туристичній галузі України у 2012–2013 рр. — понад 11 тис. осіб. Що було

обумовлено необхідністю обслуговування великого числа туристів, які відвідали нашу країну під час та після проведення Чемпіонату Європи з футболу 2012 року. Надалі кількість зайнятих лише скорочувалася в середньому щорічно на 5,0 %.

В абсолютному вираженні найбільший внесок у скорочення чисельності зайнятих у вітчизняній сфері туризму здійснили турагенти. В цьому сегменті за 2011–2017 рр. було скорочено 1324 особи (тоді, як в секторі туроператорів скорочення склало 396 осіб, а екскурсійної діяльності — 74 особи). У відносному вираженні найбільший спад за аналізований період часу відбувся у сегменті суб'єктів екскурсійної діяльності, де чисельність зайнятих за 2011–2017 рр. зменшилася більш, ніж на 30,0 %.

Відносно структурних характеристик зайнятості, то є підстави стверджувати про деякі позитивні зрушення. До прикладу, зростає частка зайнятих на найбільших за розмірами суб'єктах туристичного бізнесу — туроператорах. За 2011–2017 рр. показник збільшився з 41,7 % до 45,1 %. Натомість, скоротилася частка зайнятих на турагентах — на 3,2 в. п. та на суб'єктах екскурсійної діяльності — на 0,2 в. п.

Все ще малою залишається чисельність зайнятих у розрахунку на один суб'єкт господарювання у туристичному бізнесі. У 2017 р. у середньому цей показник становив 4,7 особи. Закономірно, що найбільша чи-

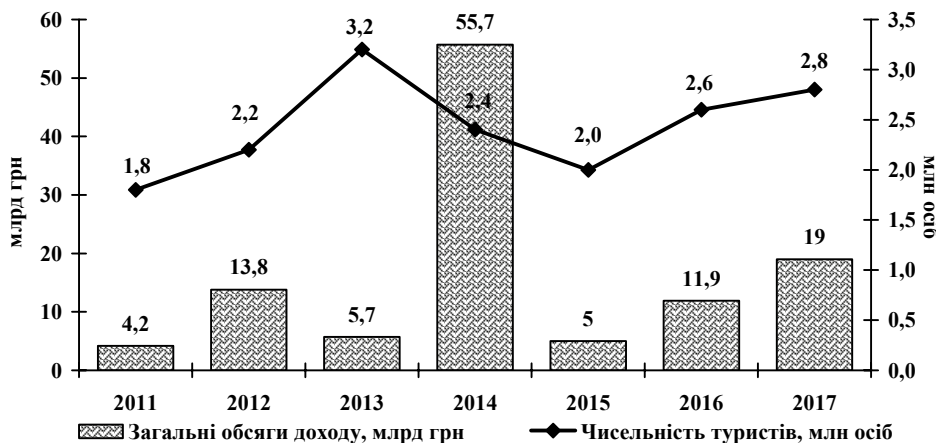

Рис. 2. Доходи від надання туристичних послуг та кількість обслуговуваних туристів в Україні у 2011–2017 рр.

Джерело: складено за [3].

Таблиця 3. Доходи від надання туристичних послуг в Україні у 2011, 2013–2017 рр.

Показники	Роки						Відносні (абсолютні) відхилення, % (±)	
	2011	2013	2014	2015	2016	2017	2017 / 2011	2017 / 2016
Загальний дохід, млн грн								
Загалом, у т.ч.:	4150,3	5676,3	5566,6	5015,3	11935,7	19022,6	4,6 р.	159,4
- туроператори	3737,8	5136,9	5129,2	4233,7	10983,2	17917,4	4,8 р.	163,1
- турагенти	390,3	514,9	423,7	760,8	921,0	1049,1	2,7 р.	113,9
- суб'єкти екскурсійної діяльності	22,2	24,5	13,8	20,9	31,4	56,2	2,5 р.	179,0
Структура доходу, %								
- туроператори	90,1	90,5	92,1	84,4	92,0	94,2	4,1	2,2
- турагенти	9,4	9,1	7,6	15,2	7,7	5,5	-3,9	-2,2
- суб'єкти екскурсійної діяльності	0,5	0,4	0,2	0,4	0,3	0,3	-0,2	-
Дохід в розрахунку на 1 суб'єкт туристичного бізнесу, млн грн								
Загалом, у т.ч.:	1,92	2,20	2,53	2,81	6,49	10,91	5,7 р.	168,1
- туроператори	5,24	6,18	7,69	8,47	19,9	35,98	6,9 р.	180,8
- турагенти	0,12	0,13	0,14	0,30	0,33	0,37	3,1 р.	114,0
- суб'єкти екскурсійної діяльності	0,13	0,12	0,09	0,15	0,21	0,33	2,5 р.	160,0

Джерело: складено за [3].

Таблиця 4. Операційні витрати підприємств туризму в Україні у 2011, 2013–2017 рр., осіб

Показники	Роки						Відносні (абсолютні) відхилення, % (±)	
	2011	2013	2014	2015	2016	2017	2017 / 2011	2017 / 2016
Загальні витрати, млн грн								
Загалом, у т.ч.:	1044,3	3503,9	5104,5	4513,4	9144,1	14900,9	14,3 р.	163,0
- туроператори	824,4	3209,2	4836,8	4085,1	8644,2	14263,9	17,3 р.	165,0
- турагенти	211,9	282,2	258,7	414,3	480,3	611,6	2,9 р.	127,3
- суб'єкти екскурсійної діяльності	8,1	12,5	8,9	14,0	19,5	25,4	3,1 р.	130,3
Структура витрат, %								
- туроператори	78,9	91,6	94,8	90,5	94,5	95,7	16,8	1,2
- турагенти	20,3	8,1	5,1	9,2	5,3	4,1	-16,2	-1,1
- суб'єкти екскурсійної діяльності	0,8	0,4	0,2	0,3	0,2	0,2	-0,6	-
Витрати в розрахунку на 1 обслуговуваного туриста, грн								
Загалом, у т.ч.:	5670	1109	2104	2234	3586	5309	9,4 р.	148,1
- туроператори	789	1464	2941	3548	4889	7292	9,2 р.	149,1
- турагенти	266	292	331	477	614	719	2,7 р.	117,1

Джерело: складено за [3].

сельність зайнятих спостерігалася на туроператорах — 9,3 особи в розрахунку на один суб'єкт господарювання. Більше того, показник у 2017 р. до 2011 р. збільшився на 32,1 %.

Найменшою була забезпеченість персоналом вітчизняних турагентів та суб'єктів екскурсійної діяльності. У 2017 р. відповідні показники становили 1,9 та 1,7 особи в розрахунку на один суб'єкт бізнесу. У порівнянні з даними 2011 р. значення аналізованих показників знизилися — на 16,2 та 22,4 в. п. відповідно. На нашу думку, цю інформацію потрібно трактувати, скоріше, як негативну, оскільки вона є свідченням низької забезпеченості підприємств, відповідно, їх не зорієнтованості на розширення масштабів діяльності, вибудування крупних організаційних структур управління, розширення штатів у відповідності до планів та проектів розвитку бізнесу. Однозначно, це негативно позначається й на параметрах економічної безпеки вітчизняного туристичного комплексу, адже ключовим у бізнесі є кадри і їх відсутність призводить до наростання ризиків і загроз прорахунків в управлінні бізнесом, можливості обслуговування бізнес-операцій та відносин з контрагентами. Вказане може слугувати й чинником послаблення економічної безпеки держави через послаблення інтелектуально-кадрового ресурсу реального сектору економіки, а також погіршення характеристик виробничої компоненти безпеки через погіршення ресурсного забезпечення галузі туризму, а також проектів її міжга-

лузевого співробітництва з іншими секторами та галузями національної економіки [4, с. 320—327; 5, с. 192—215].

Зауважимо, що попри скорочення чисельності суб'єктів туристичного бізнесу, а також кількості зайнятих у галузі, починаючи з 2015 р., в Україні намітилася стійка позитивна тенденція до збільшення доходів від надання туристичних послуг (рис. 2).

У 2017 р. показник досяг рівня у 19,0 млрд грн, що стало найбільшим значенням за часи незалежності нашої держави. Причому у 2015—2017 рр. намітилася стійка тенденція до нарощування обсягу доходу від надання туристичних послуг, що позитивно. Лише за 2015—2017 рр. показник збільшився у 3,8 рази або на понад 14,0 млрд грн. Фактично вдалося подолати доволі істотну кризу в розвитку вітчизняної туристичної індустрії, яка розпочалася з 2013 р. під час спаду обсягів доходу від послуг туризму після проведення Чемпіонату Європи з футболу 2012 р.

Але доречно звернути увагу на іншу тенденцію, пов'язану з тим, що динаміка чисельності обслуговуваних туристів у загальному повторює динаміку обсягів доходу від туристичних послуг, але на значно меншому рівні. Так, для 2015—2017 рр. характерним було зростання чисельності обслуговуваних туристів. Втім, цей показник збільшився лише на 38,9 %, тоді як обсяги доходу — у 3,8 рази. Це дає підстави стверджувати про те, що аналізована галузь зростає не надто високими темпами, а

Таблиця 5. Чисельність обслуговуваних туристів в Україні у 2011, 2013–2017 рр., тис. осіб

Показники	Роки						Відносні відхилення, %	
	2011	2013	2014	2015	2016	2017	2017 / 2011	2017 / 2016
За операторами туризму								
Загалом, у т.ч.:	1840,5	3157,1	2425,1	2019,5	2549,6	2806,4	152,5	110,1
- туроператори	1044,1	2191,4	1644,4	1151,2	1767,8	1956,0	187,3	110,7
- турагенти	796,4	965,7	780,7	868,4	781,8	850,3	106,8	108,8
За суб'єктами туристичної діяльності								
- юридичні особи	1551,1	2810,6	2216,9	1814,9	2250,1	2404,0	155,0	106,8
- фізичні особи	289,4	346,5	208,2	204,6	299,5	402,4	139,0	134,4
За громадянством								
- громадяни України	1713,2	3019,9	2408,0	2004,4	2514,5	2766,8	161,5	110,0
- іноземці	112,2	137,2	17,1	15,1	35,1	39,6	35,3	112,8
За напрямками подорожування								
- в межах України	497,5	537,6	322,7	357,1	453,6	477,0	95,9	105,2
- за кордоном	1343,0	2619,5	2102,4	1662,4	2096,0	2329,4	173,5	111,1

Джерело: складено за [3].

збільшення обсягів доходу відбувається не за рахунок нарощування клієнтської бази, а через інфляційні процеси або переорієнтування на дорожчі види послуг, у т. ч. на провідні зарубіжні курорти [6, с. 190–193].

У певній мірі підтвердженням таких висновків є структурна характеристика доходів від надання туристичних послуг в Україні (табл. 3), яка двідоображає, що, по-перше, за 2011–2017 рр. вищим темпами зростали доходи від надання туристичних послуг туроператорами (що спеціалізуються вбільшій мірі на зовнішній туризм) — показник збільшився за цей період у 4,8 рази. Водночас, нижчими були темпи зростання доходів суб'єктів екскурсійної діяльності (2,5 рази), а також турагентів (2,7 рази).

По-друге, в структурі доходів від надання туристичних послуг істотно переважали доходи туроператорів. Так, у 2017 р. показник склав 94,2 %, тоді як доходи турагентств становили 5,9 %, а суб'єктів екскурсійних послуг — 5,4 %. Ба більше, за 2011–2017 рр. частка доходів туроператорів зростає з 90,1 % до 94,2 % або на 4,1 в. п. На нашу думку, це негативно, оскільки сприяє монополізації галузі, більшій зосередженості її суб'єктів на просуванні зовнішніх туристичних продуктів, а також нижчій зорієнтованості на підтримку вітчизняних об'єктів туристичної індустрії.

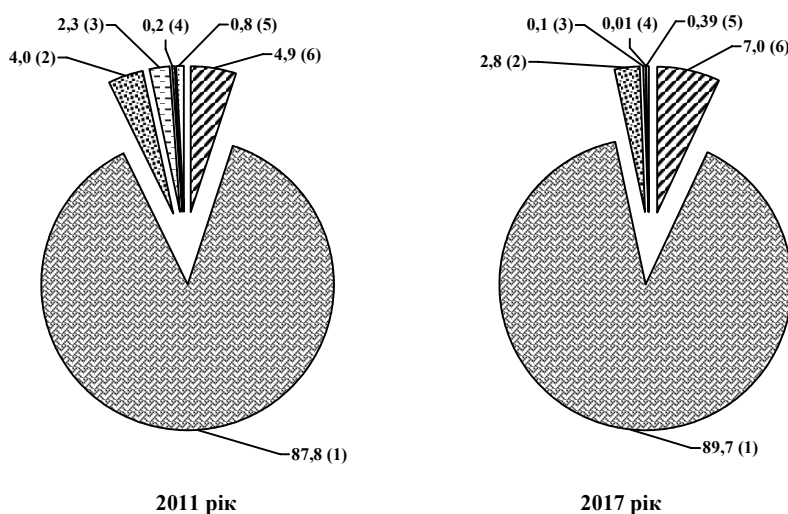
По-третє, спостерігається низька доходівдача в діяльності вітчизняних турагентів та суб'єктів екскурсійної діяльності. Так, у 2017 р. у розрахунку на один

суб'єкт господарювання — турагент було отримано 370 тис. грн доходу, а один суб'єкт екскурсійних послуг — 330 тис. грн. Водночас на одного туроператора припадало 10,9 млн грн.

Важливо вести мову про погіршення результативності, а звідси й ефективності господарювання у туристичному комплексі економіки України. Звернімо увагу, що тут загальні витрати суб'єктів господарювання за 2011–2017 рр. збільшилися у 14,3 рази, а це перевищує темпи нарощування обсягів доходу (табл. 4).

Ще більш критичним є факт того, що темпи зростання загальних витрат суттєво вищі в сегменті туроператорів. За 2011–2017 рр. показник становив 17,3 рази. Мова йде про швидке нарощування витрат в сегменті суб'єктів, що формують понад 90,0 % ринку туристичних послуг, і це призводить до низьких (у т. ч. від'ємних) фінансово-економічних результатів вітчизняного туристичного комплексу. Водночас у секторі турагентів та суб'єктів надання екскурсійних послуг доходи та витрати більш збалансовані. Так, за 2011–2017 рр. витрати тут, як і доходи, зросли, але лише у 2,9 та 3,1 рази відповідно.

Зауважимо, що структура витрат за суб'єктами туристичного комплексу України практично в повній мірі відповідає й структурі розподілу доходів. Зокрема у 2017 р. основну частку тут склали витрати туроператорів — 95,7 %, коли частка турагентів становила 4,29 %, а суб'єктів екскурсійної діяльності — 4,1 %.

(1) службова, навчальна поїздка; (2) дозвілля, відпочинок; (3) лікування; (4) спортивний туризм; (5) спеціалізований туризм; (6) інше

Рис. 3. Структура чисельності туристів, обслуговуваних туроператорами та турагентами, за метою поїздки та видами туризму в Україні у 2011 та 2017 рр., %

Джерело: складено за [3].

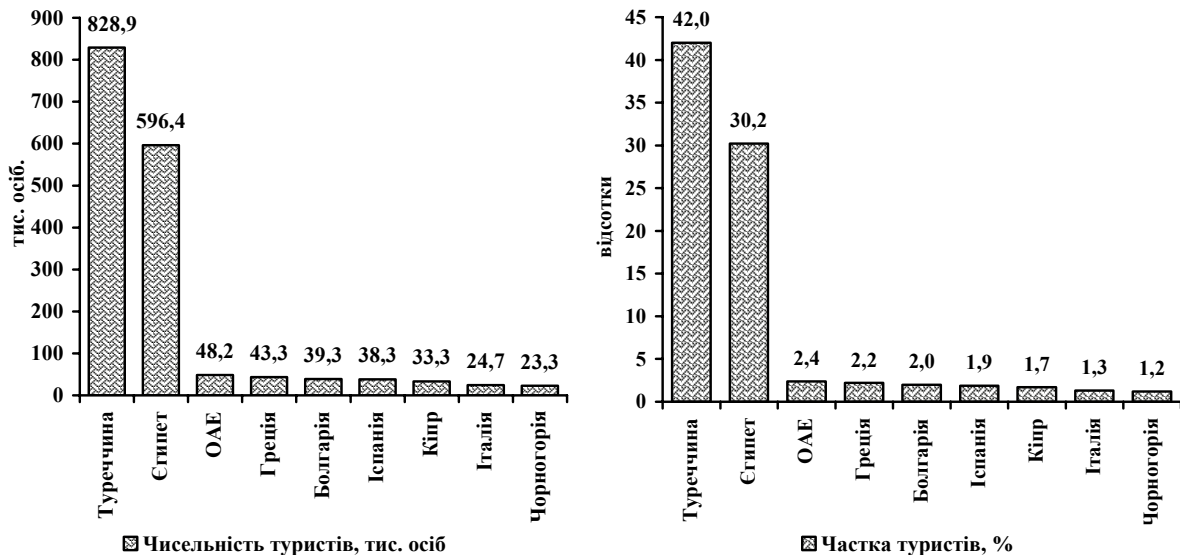

Рис. 4. Розподіл чисельності туристів з України, за головними (за обсягами) країнами, до яких вони виїжджали, (в'їзний туризм) у 2017 р.

Джерело: складено за [3].

Цікавою є інформація відносно витратомісткості господарювання у вітчизняному туристичному бізнесі. Встановлено, що найбільшими є витрати в розрахунку на одного обслуговуваного туриста туроператорів — 7,3 тис. грн у 2017 р. Причому цей показник лише за 2017 р. до 2016 р. збільшився майже на половину (на 49,1 %). Істотно нижчою є трудомісткість обслуговування клієнтів турагентами — лише 719 грн у 2017 р. та до 2011 р. показник збільшився лише у 2,7 рази.

На нашу думку, низка аспектів охарактеризованої ситуації в більшій мірі обумовлена тінізацією вітчизняної туристичної сфери передусім в цілях ухилення від оподаткування і отримання кращих результатів господарювання. Особливо сумнівним виглядає значне нарощування витрат тоді, коли сфера послуг чи не найменш витратомістка, практично відсутні інвестиційні витрати суб'єктів господарювання в об'єкти туристичної інфраструктури, на інноваційні цілі тощо [7, с. 32—37].

Такі припущення в значній мірі підтверджуються результатами аналізу структури витрат суб'єктів вітчизняного туристичного бізнесу. До прикладу, у 2011 р. у структурі витрат вітчизняних підприємств туризму пе-

ревали інші операційні витрати — 52,8 %. Вочевидь, характер цих витрат недостатньо прозорий. Хоча до 2017 р. частка цих витрат й скоротилася — до 8,4 %, все ж їх обсяги залишалися суттєвими, а джерела формування — не надто передбачуваними. Достатньо високою, як на наш погляд, залишалася й частка амортизаційних відрахувань — 4,7 %, що для галузі з низьким рівнем фондоозброєності не надто характерно.

До 2017 р. у структурі витрат вітчизняних підприємств туристичного комплексу значно збільшилася частка матеріальних витрат. Показник становив 83,5 %, що закономірно, оскільки лівова частка витрат туроператорів припадає на послуги транспортування, страхування і т. ін. (до порівняння, у 2017 р. частка матеріальних витрат вітчизняних турагентів становила лише 34,4 %). Але при цьому порівняно малою залишалася частка витрат на оплату праці. Підприємства, які прагнуть бути ефективними, мають вищі показники витрат на оплату праці в структурі операційних витрат.

Як вже зазначалося, чисельність обслуговуваних туристів в Україні зростає, проте не надто високими темпами. Як показано в табл. 5, за 2011—2017 рр. показник

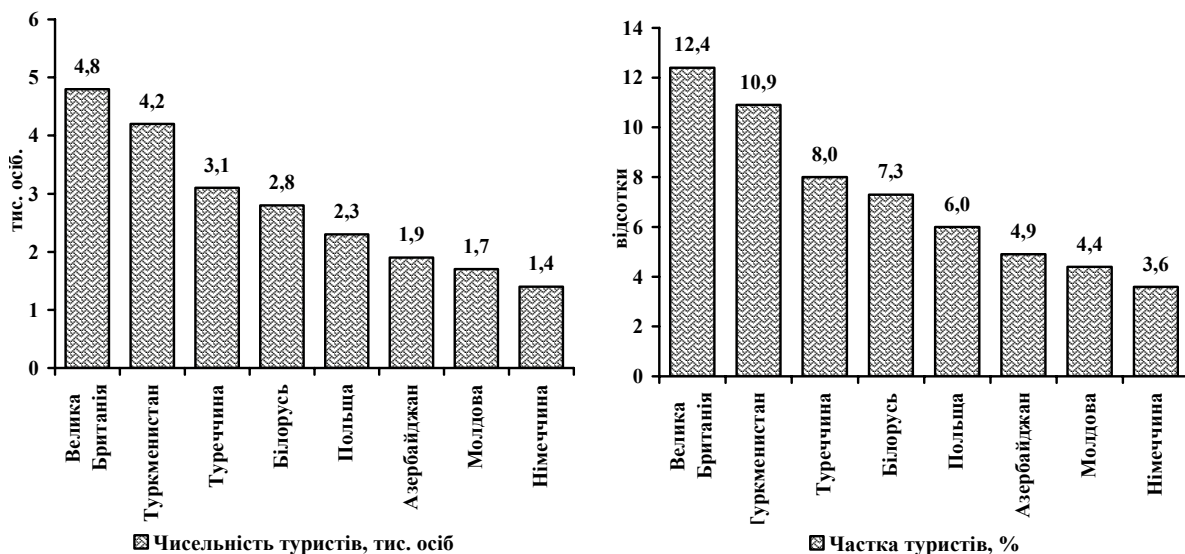

Рис. 5. Розподіл чисельності туристів за головними (за обсягами) країнами, з яких вони прибули в Україну, (виїзний туризм) у 2017 р.

Джерело: складено за [3].

зріс лише на 52,5 %, а за 2016—2017 рр. — на 10,1%. Особливо помітним стало переважаюче збільшення чисельності обслуговуваних туристів туроператорами — на 87,34% за 2011—2017 рр., тоді як чисельність обслуговуваних туристів турагентами збільшилася лише на 6,77 %.

Одна з причин цього криється в істотному переважанні туроператорів на ринку туристичних послуг України. Так, частка цих суб'єктів у загальній чисельності обслуговуваних туристів у 2017 р. становила 69,7% та за 2011—2017 рр. зросла на 13,0 в. п.

Більшість туристів, що обслуговуються вітчизняними суб'єктами туристичного бізнесу, обслуговуються безпосередньо юридичними особами. У 2017 р. це було 2,4 млн осіб або 85,7%. На фізичні особи — підприємці припадало лише 402,4 тис. осіб, що становило 14,3 %. Ба більше, в порівнянні з 2011 р. частка туристів, обслуговуваних фізичними особами — підприємцями, зменшилася на 1,4 в. п.

На жаль, яскраво вираженою тенденцією сучасного періоду функціонування туристичного комплексу України стало зменшення чисельності обслуговуваних туристів — іноземців. Якщо у 2011 р. показник становив 112,2 тис. осіб, то у 2017 р. — 39,6 тис. осіб або на 72,6 тис. осіб або на 64,7 % менше. Відповідно, в структурі обслуговуваних туристів на іноземців у 2017 р. припадало лише 16,7 %, тоді як частка вітчизняних туристів становила 83,3 % та продовжує зростати, що є свідченням незорієнтованості (принаймні стратегічної для переважної більшості суб'єктів) вітчизняних операторів туристичного ринку на розвиток внутрішнього туризму, спільне інвестування у вітчизняні об'єкти індустрії гостинності, відпочинку та рекреації.

Підтвердженням зазначеного є інформація про структуру обслуговуваних туристів за напрямками подорожування. Так, у 2011—2017 рр. кількість подорожуючих в межах України зменшилася: з 497,5 до 477,0 тис. осіб (на 4,1 %). В той же час, зросла кількість туристів, які виїзжали на відпочинок за межі України, з 1,3 млн осіб до 2,3 млн осіб.

Виходячи з наведеного, вважаємо за доцільне зробити висновки відносно наступних негативних зв'язків і наслідків функціонування туристичного комплексу на стан економічної безпеки України. Передусім це стимулювання імпортозалежності в частині туристичних послуг (через підтримку відпочинку закордоном на противагу внутрішньому туризму), деструктивний (як мінімум — не сприяючий) вплив на інвестиційні процеси та інвестиційне забезпечення становлення потужного туристичного комплексу країни, порушення якісних характеристик організаційно-інституційної структури суб'єктів господарювання, де провідні частки займають найбільші оператори — юридичні особи та найменші суб'єкти — фізичні особи — підприємці, за рахунок чого "провалюються" сегменти середнього туристичного бізнесу, що не сприяє збалансованій системі суб'єктів туристичного комплексу [8, с. 11—14].

Про недостатньо раціональну структуру розвитку вітчизняної галузі туризму, зокрема в аспекті попиту на

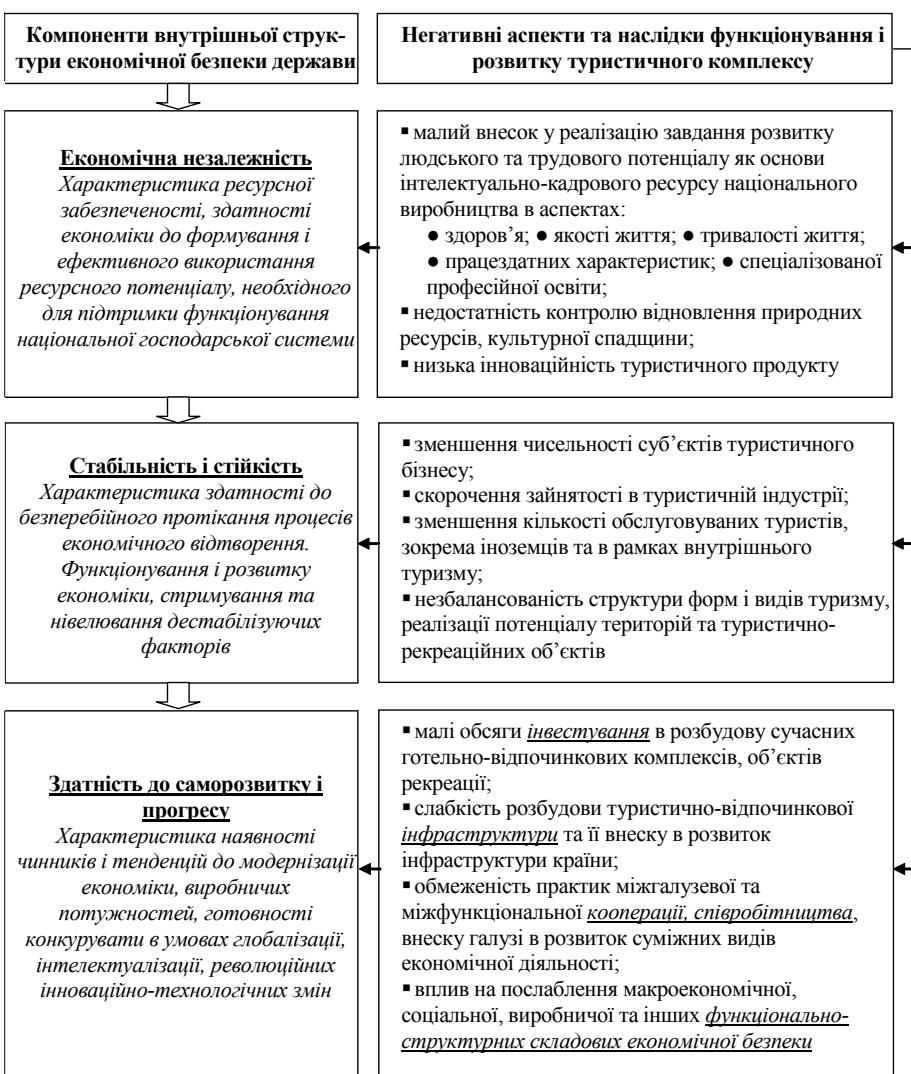

Рис. 6. Результати узагальнення стану і тенденцій розвитку туристичного комплексу і його впливу на економічну безпеку України

різні види послуг, свідчить інформація, наведена на рисунку 3. Так, як у 2011 р., так і у 2017 р. у структурі чисельності туристів продовжує переважати дозвілля і відпочинок. Показники для відповідних років становили 87,8 та 89,7 %.

Звернімо увагу, що все ще в малих обсягах вітчизняні туристичні підприємства спеціалізуються на таких видах туризму, як лікування, спортивний та спеціалізований туризм. Частки обслуговуваних туристів, що отримували відповідні послуги, у 2017 р. становили 2,8, 0,01 та 0,39 % відповідно. Така ситуація не характерна для економічно розвинених країн, а також країн з вищим рівнем розвитку галузі туризму. Це не сприяє збалансованому поступу вітчизняного туристичного комплексу, тим більше з огляду на високий потенціал лікувального, зеленого, спортивного та інших видів туризму [9, с. 44—45; 10, с. 43—46].

У підсумку, на противагу внутрішньому туризму, громадяни України стабільно орієнтуються на подорожі в країни, які можна охарактеризувати як світові лідери за обсягами туристичних потоків із доступним рівнем вартості путівок. Передусім це Туреччина (у 2017 р. кількість вітчизняних туристів у цій країні становила 828,9 тис. осіб) та Єгипет (596,4 тис. осіб) (рис. 4).

Лише на ці дві країни у 2017 р. припадало 72,2 % в структурі всіх вітчизняних туристів. До країн, які в найбільших обсягах прийняли українських туристів, також відносяться ОАЕ, Греція, Болгарія, Іспанія, Кіпр, Італія та Чорногорія. На зазначені країни у 2017 р. припало 85,0 % туристів із України. Як можемо констатувати,

сюди не ввійшли країни з високою вартістю подорожування. Відтак у структурі вітчизняного попиту на туристичні продукти, суттєво переважає відпочинок на морських курортах південної Європи та північної Африки.

Натомість, туристична Україна цікава у переважній більшості громадянам країн з колишнього радянського табору. Це підтверджується інформацією, поданою на рисунку 5. Так, у 2017 р. у структурі чисельності туристів за країнами їх прибуття провідні місця належали: Туркменістану (10,9%), Білорусі (7,3%), Азербайджану (4,9%) та Молдові (4,4%).

Це є додатковим свідченням недостатньої маркетингової політики щодо промоції вітчизняного туристичного продукту на ринки провідних країн Європи та світу. Хоча, слід відмітити, що в Україну приїждять й туристи з Великої Британії (4,8 тис. осіб або 12,4% у структурі), Туреччини (3,1 тис. осіб та 8,0%), Польщі (2,3 тис. осіб та 6,0%) та Німеччини (1,4 тис. осіб та 3,6%).

Виявлені недоліки та ключові аспекти їх впливу на параметри економічної безпеки держави подано на рисунку 6.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Сучасний стан та тенденції розвитку туристичного комплексу є чинниками негативного впливу на забезпечення економічної безпеки України, що виявлено за компонентами її внутрішньої системи. Так, за складовою "економічна незалежність" це малий внесок у реалізацію завдання розвитку людського та трудового потенціалу (як основи інтелектуально-кадрового ресурсу національного виробництва, здоров'я, якості та тривалості життя, працездатних характеристик, спеціалізованої професійної освіти), недостатність контролю відновлення природних ресурсів, культурної спадщини, низька інноваційність туристичного продукту.

За складовою "стабільність і стійкість" це зменшення чисельності суб'єктів туристичного бізнесу, скорочення зайнятості в туристичній індустрії, зменшення кількості обслуговуваних туристів, зокрема іноземців та в рамках внутрішнього туризму, незбалансованість структури форм і видів туризму, реалізації потенціалу територій та туристично-рекреаційних об'єктів.

За складовою "здатність до саморозвитку і прогресу" — це малі обсяги інвестування в розбудову сучасних готельно-відпочинкових комплексів, об'єктів рекреації, слабкість розбудови туристично-відпочинкової інфраструктури та її внеску в розвиток інфраструктури країни, обмеженість практик міжгалузевої та міжфункціональної кооперації, співробітництва, внеску галузі в розвиток суміжних видів економічної діяльності, вплив на послаблення макроекономічної, соціальної, виробничої та інших функціонально-структурних складових економічної безпеки.

У контексті усунення виявлених недоліків та негативних тенденцій в значній мірі варто орієнтуватися на інформацію відносно результатів діагностики економічної безпеки розвитку вітчизняного туристичного комплексу, що є предметом подальших розвідок у цьому напрямі.

Література:

1. Дисбаланси та механізми розвитку внутрішнього ринку України в умовах воєнних дій на Донбасі: аналіт. доп. / В.І. Волошин та ін. Львів: ЛігаПрес, 2015. 84 с.
2. Механізми та функціонально-структурні інструменти забезпечення конкурентоспроможності національної економіки в умовах сучасних загроз економічної безпеки: монографія / за ред. д.е.н., проф. Васильців Т.Г., д. е. н., доц. Лупака Р.А. Львів: Вид-во ННБК "АТБ", 2019. 552 с.

3. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>

4. Ilyash O., Dzhadan I., Ostasz G. The Influence of the Industry's Innovation Activities Indices on the Industrial Products' Revenue of Ukraine. *Economics and Sociology*. 2018. № 11 (4). P. 317—331.

5. System transformations of the national economy: challenges and expectations: collective monograph / edited by O. Vlasjuk and other. Bydgoszcz, Poland: University of Economy Publishing House, 2016. Vol. 1. 357 p.

6. Лупак Р.А. Оцінювання формування конкурентних переваг туристичних підприємств. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2016. № 3. С. 189—194.

7. Васильців Т.Г., Лупак Р.А., Рудковський О.В., Белікова С.О. Державне регулювання розвитку туристичного комплексу як галузевий елемент системи економічної безпеки держави. *Проблеми економіки*. 2019. № 2. С. 31—38.

8. Васильців Т.Г., Лупак Р.А., Рудковський О.В., Белікова С.О. Аспекти безпеки розвитку туристичної галузі України в умовах гібридних загроз. *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. № 11. С. 10—15.

9. Димчук А.В. Формування туристичної політики держави в умовах динамічних змін ринкового середовища. *Економіка та держава*. 2010. № 12. С. 44—45.

10. Охрімченко А.Г. Проблеми конкурентоспроможності туристичної галузі України. *Інвестиції: практика та досвід*. 2011. № 5. С. 42—47.

References:

1. Voloshyn, V. I. (2015), *Dysbalansy ta mekhanizmy rozvytku vnutrishnoho rynku Ukrayiny v umovakh voyennykh diy na Donbasi* [Imbalances and mechanisms of development of the domestic market of Ukraine in the context of hostilities in the Donbass], LigaPres, Lviv, Ukraine.

2. Vasylytsiv, T. H. and Lupak, R. L. (2019), *Mekhanizmy ta funktsionalno-strukturni instrumenty zabezpechennya konkurentospromozhnosti natsionalnoyi ekonomiky v umovakh suchasnykh zahroz ekonomichnoyi bezpeky* [Mechanisms and functional and structural tools for ensuring the competitiveness of the national economy in the face of modern threats to economic security], Publishing House of Scientific-Production Company "ATB", Lviv, Ukraine.

3. State Statistics Service of Ukraine (2019), available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> (Accessed 03 Aug 2019).

4. Ilyash, O. Dzhadan, I. and Ostasz, G. (2018), "The Influence of the Industry's Innovation Activities Indices on the Industrial Products' Revenue of Ukraine", *Economics and Sociology*, vol. 11(4), pp. 317—331.

5. Vlasjuk, O. (2018), *System transformations of the national economy: challenges and expectations*, University of Economy Publishing House, Bydgoszcz, Poland.

6. Lupak, R. L. (2016), "Assessment of formation of competitive advantages of tourist enterprises", *Bulletin of the Khmelnytsky National University*, vol. 3, pp. 189—194.

7. Vasylytsiv T. H. Lupak, R. L. Rudkovskyy O. V. and Byelikova S. O. (2019), "State regulation of tourist complex development as a branch element of the state economic security system", *Problems of economy*, vol. 2. pp. 31—38.

8. Vasylytsiv T. H. Lupak, R. L. Rudkovskyy O. V. and Byelikova S. O. (2019), "Aspects of security of development of tourist industry of Ukraine in the conditions of hybrid threats", *Investment: practice and experience*, vol. 11. pp. 10—15.

9. Dymchuk, A. V. (2010), "Formation of the tourist policy of the state in conditions of dynamic changes in the market environment", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 12, pp. 44—45.

10. Okhrimenko, A. H. (2011), "Problems of Competitiveness of the Tourist Industry of Ukraine", *Investytsiyyi: praktyka ta dosvid*, vol. 5, pp. 42—47.

Стаття надійшла до редакції 10.09.2019 р.